

ODRŽIVI TURIZAM U ZAŠTIĆENIM PODRUČJIMA SRBIJE

Daniela Cvetković¹

Sladana Đorđević¹

Pojam održivog turizma uključuje ekološke, ekonomske i socio-kulturne aspekte razvoja turizma, kao i odgovarajuću ravnotežu koja mora biti uspostavljena između ove tri dimenzije. U skladu sa ovim, održivi turizam podrazumeva optimalno korišćenje i očuvanje prirodnih resursa koji su ključni faktor razvoja turizma, uz održavanje osnovnih ekoloških procesa. Osim toga, održivi turizam uvažava socio-kulturnu identičnost zajednice, očuvanje kulturnog nasleđa i tradicionalnih vrednosti. Ekonomska komponenta održivog turizma obezbeđuje dugoročnu ekonomsku aktivnost, stvarajući društveno-ekonomske koristi koje se ravnomerno raspodeljuju na sve zainteresovane strane, uključujući zaposlenje i mogućnost za sticanje prihoda i smanjenje siromaštva.

Zaštićena prirodna dobra Srbije predstavljaju glavne ekološke i turističke potencijale Srbije, i uglavnom su razmešteni po planinskim i brdskim predelima. Tu spadaju nacionalni parkovi, parkovi prirode, specijalni rezervati prirode, kao i predeli izuzetnih odlika. Atraktivnost zaštićenih područja kao pretežnih turističkih destinacija leži u činjenici da ona predstavljaju primere dobro očuvanih prirodnih ekosistema, živopisnih pejzaža, reprezentativnih geomorfoloških, geoloških, hidrografskih, botaničkih i/ili drugih obeležja, velikih rekreativnih mogućnosti. Glavni nosioci turizma u zaštićenim područjima su nacionalni parkovi koji učestvuju sa oko 10 % u turizmu Srbije.

U zaštićenim područjima moguće je razviti različite oblike održivog turizma u skladu sa propisanim režimima zaštite. Povećani interes za održivi turizam i ekoturizam, odražava rastući talas društvene brige o kvalitetu prirodnog okruženja i mogućih uticaja turizma. Ova briga je opravdana, jer će se prema nekim procenama, potreba za boravkom u čistoj prirodi, u skorijoj budućnosti izjednačiti sa potrebom za obezbeđivanje zdrave hrane.

Ključne reči: održivi turizam, zaštićena područja, nacionalni parkovi, turistički potencijali

SUSTAINABLE TOURISM IN PROTECTED AREAS OF SERBIA

Daniela Cvetković, Sladana Đorđević

Singidunum University, Faculty of Applied Ecology Futura, Belgrade

The notion of sustainable tourism includes ecological, economic and socio-cultural aspects of tourism development, as well as suitable balance which has to be established between these three dimensions. In accordance with the mentioned, sustainable development involves optimal use and conservation of natural resources which are key factors of tourism development, maintaining basic ecological processes. In addition, sustainable tourism respects socio-cultural identity of a community, conservation of cultural heritage and traditional values. Economic component of sustainable tourism provides for long-term economic activity, creating socio-economic benefits which are evenly distributed to all stakeholders, including employment and opportunity to gain revenues and reduce poverty.

Protected natural goods of Serbia are the main ecological and touristic potential of Serbia, and are mainly located in mountain and hilly regions. These include national parks, parks of nature, special nature reserves, as well as landscapes of special characteristics. The attractiveness of protected areas as prevailing touristic destinations is rooted in the fact that they are examples of well-conserved natural ecosystems, vivid landscapes, representative geo-morphological, hydrographic, botanic and/or other characteristics of great recreational values. The main props of tourism in protected areas are national parks, having a share of 10% of Serbian tourism.

¹ Univerzitet Singidunum, Fakultet za primenjenu ekologiju Futura, Beograd

The different forms of sustainable tourism is possible to be developed in protected areas in accordance with the prescribed protection regimes. The increased interest for sustainable tourism and ecotourism is reflected in a growing wave of social concern for the quality of the environment and possible tourism impacts. This concern is reasonable because according to some estimates, the need for stays in clean nature will in close future be equal to the need to provide healthy food.

Key words: sustainable tourism, protected areas, national parks, tourist potential

1. ODRŽIVI TURIZAM – Pojam, kriterijumi i principi

Intenzivan i nekontrolisan razvoj turizma, u cilju postizanja što veće ekonomske koristi, rezultira mnogim negativnim uticajima i narušavanju životne sredine. Takvi negativni uticaji na životnu sredinu prouzrokovani su prekomernom upotrebom resursa, zagađivanjem i otpadom proizvedenim razvojem turističke infrastrukture i objekata, saobraćajem i najrazličitijim aktivnostima turista, što je uslovalo potrebu stavljanja ove delatnosti pod koncept održivog razvoja.

Svetska turistička organizacija (UN WTO) smatra da je održivi razvoj primenjiv na sve oblike turizma i u turističkim destinacijama svih tipova, uključujući masovni turizam, kao i raznovrsne segmente turističkog procesa. Danas je najčešće u upotrebi konceptualna definicija održivog turizma koju je sačinio Komitet UN WTO za održivi razvoj na zasjedanju u Tajlandu 2004. godine. Prema toj definiciji održivi turizam treba da doprinese optimalnom korišćenju prirodnih resursa koji predstavljaju ključni element razvoja turizma, održanju osnovnih ekoloških procesa i očuvanju prirodnih resursa i biodiverziteta. Pored toga, održivi turizam uvažava socijalno-kulturnu autentičnost zajednice, očuvanje kulturnog nasleđa i tradicionalnih vrednosti. Takođe, održivi turizam osigurava dugoročnu ekonomsku aktivnost kroz obezbeđenje socio-ekonomskih benefita koji su ravnomerno raspoređeni na sve stejkholdere, stabilnost zapošljavanja i mogućnosti sticanja dohotka, socijalne usluge za celu zajednicu i smanjenje siromaštva (UN WTO, 2004).

Pod održivim razvojem turizma podrazumeva se razvoj turizma koji zadovoljava potrebe sadašnjih turista, turističkih destinacija i svih učesnika u turizmu, uz istovremeno očuvanje i uvećavanje potencijala za korišćenje turističkih resursa u budućnosti, bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje sopstvene potrebe.

Da bi se postigao razvoj održivog turizma, neophodan je integralni pristup njegovom planiranju i upravljanju. Principi održivosti se odnose na prirodne, ekonomske i socio-kulturne aspekte razvoja turizma, a odgovarajuća ravnoteža između te tri dimenzije mora biti uspostavljena kako bi se garantovala njegova dugoročna održivost.

Veliki broj autora i strukovnih organizacija ističu četiri osnovna principa, zasnovana na četiri stuba održivosti: ekonomska, ekološka, kulturna i socijalna održivost (McKercher, 2003).

- *Ekonomska održivost* – obezbeđuje da razvoj bude ekonomski efikasan i opravdan;
- *Ekološka održivost* – obezbeđuje da razvoj bude kompatibilan sa ekološkim komponentama životne sredine, održavanjem osnovnih ekoloških procesa, biološke raznovrsnosti i bioloških resursa;
- *Kulturna održivost* – obezbeđuje da razvoj bude kompatibilan sa kulturnim i tradicionalnim vrednostima lokalnih zajednica utičući na jačanje njihovog kulturnog identiteta;
- *Društvena održivost* – usmerena je na dobrobit lokalne zajednice i stvaranje i zadržavanje prihoda i drugih koristi u tim zajednicama.

Pored ova četiri osnovna stuba održivosti, navode se još i obrazovna komponenta, pomoć u zaštiti i lokalno učešće.

- *Obrazovna komponenta* – podrazumeva obrazovanje turista, praktične obuke zaposlenih u turističkoj privredi i pratećim delatnostima, kao i lokalnog stanovništva, kako bi bolje razumeli posledice sopstvenih aktivnosti na životnu sredinu;
- *Pomoć u zaštiti* – podrazumeva da novi oblici turizma treba da učestvuju u zaštiti različitih aspekata ekološke i kulturne raznovrsnosti u datoj oblasti;
- *Lokalno učešće* – podrazumeva uključivanje lokalne zajednice u stvaranje koncepta održivosti, proces organizacije i kontrole uticaja turizma.

2. ODRŽIVI TURIZAM I EKOTURIZAM

Često je pogrešno poistovećivanje pojmova održivog razvoja turizma i ekoturizma. Ekoturizam treba posmatrati kao potkomponentu u okviru oblasti održivog turizma, koja predstavlja prvenstveno održivu verziju turizma zasnovanog na prirodi, a uključuje i ruralne i kulturne elemente turizma.

Prema definiciji Svetske turističke organizacije (UN WTO) ekoturizam obuhvata principe održivog turizma vodeći računa o ekonomskim i socijalnim uticajima turizma i uticaju turizma na životnu sredinu, ali i neke specifične principe koji ga izdvajaju od šireg koncepta održivog turizma, i to:

- aktivno doprinosi očuvanju prirodne i kulturne baštine,
- vodi računa o aktivnom uključivanju lokalnog stanovništva u planiranje, razvoj i upravljanje turizmom, doprinosi njihovom prosperitetu,
- vodi računa o primenjenoj interpretaciji prirodne i kulturne baštine, kao turističke destinacije i njenim posetiocima,
- prvenstveno je namenjen samostalnim individualnim posetiocima, organizovanim putovanjima grupa orijentisanim na ekoturizam

Ekoturizam se smatra tržištem u intenzivnom porastu u okviru turizma kao privredne grane. Prema podacima Svetske turističke organizacije uz godišnji rast od 5% u svetskim razmerama, što predstavlja 6% svetskog bruto proizvoda, kao i 11,4% potrošnje, ekoturističko tržište zasluži posebnu pažnju. Ekoturizam u svetskim razmerama vrlo brzo postaje najpopularniji vid odmora.

3. MOGUĆNOSTI RAZVOJA ODRŽIVOG TURIZMA U SRBIJI

Karakteristike teritorije Srbije, tj. njene prirodne i stvorene vrednosti, veoma su dobar model za savremeni koncept održivog turizma. Međutim, u Srbiji je evidentan nedostatak odgovarajuće infrastrukture, koja bi podržala razvoj održivog turizma. Takođe nedostaje efikasno i adekvatno planiranje upravljanja otpadom u turističkim mestima, u funkciji što manjeg negativnog uticaja turističkih aktivnosti na životnu sredinu.

Srbija poseduje tradicionalne programe banjskog, planinskog, seoskog turizma, ali svojom raznovrsnošću potencijala, ona može u potpunosti ispuniti savremene zahteve aktivnog turizma u skladu sa održivim razvojem i očuvanjem ekološki zaštićenih prostora.

Procenjeni ekološki i turistički potencijali Srbije iznose preko 20% od ukupne teritorije i predstavljaju bogate ekološke i turističke rezerve budućnosti na kojima se zasnivaju perspektive razvoja održivog turizma zaštićene i očuvane prirode.

Dobro očuvana priroda predstavlja jednu od fundamentalnih konkurentskih prednosti razvoja turizma Srbije. Ekoturizam, kao specifična tržišna niša i kao deo šireg koncepta održivog turizma, definisan kao odgovorno putovanje u oblasti prirode koje čuva životnu sredinu i kulturne vrednosti i podržava blagostanje lokalnog stanovništva, predstavlja veliku razvojnu

šansu za turizam Srbije. Turistički proizvod Srbije se upravo zasniva na raznolikosti prirodnih i ostalih resursa, očuvanosti prirodne sredine, bogatstvu kulturno-istorijskih spomenika i gostoljubivosti i srdačnosti stanovništva.

Međutim, razvoj ekoturizma, kako je definisan u međunarodnim okvirima, još uvek je u Srbiji u povoju. Razlog za mali udeo ekoturizma u turističkim putovanjima leži u nedovoljnoj motivisanosti, kako potencijalnih stvaralaca ovog turističkog proizvoda, tako i posrednika – turističkih agencija, prvenstveno zbog niske profitabilnosti i nepostojanja podsticajnih mera Republike Srbije. Kao izuzetke od pravila treba izdvojiti nekoliko zaštićenih oblasti – Zasavica, Carska Bara, Palić-Ludaš.

4. ZAŠTIĆENA PODRUČJA KAO ZNAČAJAN FAKTOR RAZVOJA TURIZMA U SRBIJI

Održivi turizam je posebno primenljiva kategorija u turističkom razvoju zaštićenih prirodnih dobara. Ove prirodne celine (nacionalni parkovi, parkovi prirode i rezervati) predstavljaju sve popularnije prostore za raznovrsne segmente turističke ponude. Ona su najčešće poput mozaika, disperzivno razmešteni, najvećim delom, po planinskim i brdskim predelima.

Zaštićena područja predstavljaju osnovu za razvoj ekoturizma, tj. savremenog oblika turizma u kome se kroz edukaciju, volonterske aktivnosti, učenje o prirodi, pomaže očuvanje i zaštita prirode. Uz izraženu geološku, biološku, ekosistemsku i/ili predeonu raznovrsnost, zaštićena područja su značajna i za očuvanje staništa određenih vrsta ptica i drugih migratornih vrsta značajnih u skladu sa propisima Evropske unije o zaštiti staništa i zaštiti ptica

Na teritoriji Srbije zakonom su zaštićena 464 područja od posebnog značaja za zaštitu, očuvanje i unapređenje prirode: pet nacionalnih parkova, 16 parkova prirode, 16 predela izuzetnih odlika, 71 strogi i specijalni rezervat prirode, 313 spomenika prirode botaničko-dendrološkog, geomorfološkog, geološkog i hidrološkog karaktera i 42 područja sa integralnim kulturno-istorijskim i prirodnim vrednostima (prostori oko nepokretnih kulturnih dobara i znamenita mesta). Na zaštićenim područjima ustanovljeni su režimi zaštite I stepena na 20.170 ha, što čini 0,0023% teritorije Srbije (3,89% zaštićenih površina), II stepena na 102.430 ha, odnosno 0,012% teritorije Srbije (19,77% zaštićenih površina) i III stepena na oko 80% površine zaštićenih područja (76,34% zaštićenih površina). Ovakva procentualna zastupljenost režima zaštite ne predstavlja ograničenje održivog razvoja, ali ne ide u prilog očuvanju nacionalne prirodne baštine.

Saglasno preporukama Svetskog kongresa o nacionalnim parkovima (IUCN, Karakas, 1992), Prostornom planu Republike Srbije 1996-2010, Milenijumskim ciljevima Republike Srbije usklađenim sa Milenijumskom deklaracijom UN iz 2000. godine i Nacionalnoj strategiji održivog razvoja, do 2010. godine pod zakonskom zaštitom trebalo je da se nađe oko 10% teritorije Srbije, ali taj cilj nije postignut.

Turistički razvoj unutar zaštićenih prirodnih dobara posebno je osetljiv, pa kao takav podrazumeva:

- određivanje nosećeg kapaciteta (maksimalan broj posetilaca koji koristi neko mesto bez nepoželjnih posledica i pada kvaliteta doživljaja; za svaki tip aktivnosti treba da postoji predložen kapacitet – broj osoba na m², ha, km itd.),
- granice prihvatljivih promena (informišu upravljaoce zaštićenih područja da li su uslovi, nivoi i obrasci upotrebe u okviru prihvatljivih standarda),
- ekološku procenu uticaja (predviđanje efekata razvoja na okruženje i obaveštavanje donosioca odluka o posledicama takvih odluka),

- zoniranje turizma (korišćenje određenih teritorija kroz ravnomernu raspodelu turističkih kapaciteta),
- osmišljavanje etičkih kodeksa koji bi pomogli turistima da usklade svoje aktivnosti sa vrednostima životne sredine.

Turizam u zaštićenim područjima stvara koristi kao i štete. Ovi efekti u međusobnoj su interakciji na različite načine. Potencijalne koristi od turizma u zaštićenim područjima su: porast zaposlenja za lokalno stanovništvo, porast dohotka, stimulisanje i diversifikacija lokalne ekonomije, podsticanje lokalne proizvodnje, doprinos očuvanju prirodnog i kulturnog nasleđa, podrška istraživanju i razvoju dobrih ekoloških navika, podrška ekološkoj edukaciji turista i lokalnog stanovništva itd. Turističke posete u zaštićenim područjima mogu rezultirati negativnim efektima, ali mnogima od njih može se upravljati i oni se mogu minimizirati. Mnogi negativni efekti turističkog razvoja, koji proizlaze iz same koncentracije turista, gradnje turističkog smeštaja i/ili infrastrukture, razlikuju se u zavisnosti od vrste posetilaca, oblika razvoja, vremena poseta, oblika aktivnosti, kao i kategorije zaštićenog područja. Neadekvatno osmišljen i predimenzioniran turizam uslovljava negativne pojave i procese: zagađenje vazduha, vode, zemljišta, promene flore i faune, buku, degradaciju pejzaža. Prevelika urbanizacija i gradnja sportske infrastrukture može da dovede u pitanje i održanje statusa zaštićenog prirodnog dobra, kao na primeru NP Kopaonik.

Zaštićena prirodna dobra prostornog karaktera (nacionalni parkovi, prostraniji rezervati, parkovi prirode i predeli izuzetnih odlika), kao i neki od planiranih predela za zaštitu, karakterišu se bogatim šumskim, vodenim ekosistemima, retkim vrstama, retkim i atraktivnim geomorfološkim i hidrološkim objektima i pojavama, pa predstavljaju vredne biološke, ekološke i turističke resurse. Pored ovih većih prirodnih dobara, svojom atraktivnošću, markantnošću, neobičnim oblicima, dimenzijama, načinu pojavljivanja, ističu se i spomenici prirode: kanjoni, pećine sa pećinskim nakitom, vrela, vodopadi, izvori potajnice i drugi neobični stenoviti oblici (zemljane piramide – Đavolja varoš, Prerasti Vratne, kanjon Lazareve reke, slapovi Sopotnice, Vrelo Mlave, Krupajsko vrelo i sl.). Ta svojstva i odlike imaju i određeni prirodni rezervati koji se karakterišu izvornom vegetacijom prašumskog tipa (rezervati „Ljute livade“ na Goliji, „Vinatovača“ kod Despotovca, „Crna poda“ u dolini Tare) ili šumski rezervati sa retkom, reliktnom ili endemičnom florom (delovi većeg broja klisura i kanjona, Crveni potok kod Mitrovca, Ostrožub i dr.), kao i močvarni i jezerski biotopi sa retkim vrstama i migratornom ornitofaunom (močvare u Vojvodini i Podunavlju). Međutim, kada govorimo o manjim prirodnim dobrima, moramo istaći činjenicu da, najčešće zbog malih površina i jednorodnih ili malobrojnih fenomena koji se štite, strogog režima zaštite osnovnog fenomena, imaju malo turističkih atributa, pa teško mogu da budu smostalni nosioci turističke ponude, već imaju ulogu komplementarnih turističkih motiva.

Od svih zaštićenih prirodnih dobara, nacionalni parkovi su po prirodnim vrednostima koje poseduju, najsloženija i najvrednija dobra zaštićene prirode, a istovremeno i najkompleksniji i najznačajniji turistički motivi u Srbiji. Svi nacionalni parkovi Srbije (Kopaonik, Tara, Đerdap, Fruška gora i Šar planina), imaju regulacione dokumente – prostorne planove i programe zaštite i razvoja prema kojima bi trebalo da se odvija razvoj svih delatnosti, pa i turizam. Glavne odredbe prostornih planova su zoniranje teritorije prema stepenima zaštite i namenama, uslovima korišćenja prostora i nivoima dozvoljene izgradnje objekata. Nivoi dostignutog razvoja turizma u ovim parkovima su različiti, ali imaju veliku materijalnu turističku bazu sa skoro 12 000 ležaja u raznim vrstama smeštajnih objekata i obimnu sportsku infrastrukturu na Kopaoniku, Tari i Šar planini.

U nacionalnim parkovima je moguće organizovati kompletnu turističku ponudu, naročito ekološkoturističke, edukativne programe kao što su:

- organizovanje prezentacija raznih atraktivnih prirodnih vrednosti NP – posete kanjonu, pećini, vrelu, vodopadu, posmatranje i fotografisanje retkih biljaka i životinja, a sve to uz prigodne stručne informacije o upoznavanju prirode;
- rekreativne šetnje uređenim stazama do vidikovaca, rezervata, arboretuma, jahanje i sportsko-rekreativne aktivnosti;
- organizovanje poludnevni i dnevnih izleta do okolnih banja i spomenika kulture po posebno pripremljenim programima i sl.

Nacionalnim parkovima upravljaju javna preduzeća sa razvijenim stručnim službama, dok su druga prirodna dobra poverena na upravljanje odgovarajućim preduzećima, najčešće JP Srbijašume za prirodna dobra u Srbiji i JP Vojvodinašume za prirodna dobra u Vojvodini, i drugim organizacijama. Ove organizacije i preduzeća su najpozvanije da budu organizatori i nosioci razvoja ekoturizma zaštićene prirode.

ZAKLJUČAK

Održivi turizam, kao vid turističkog razvoja u kome se strogo kontroliše uticaj turizma na životnu sredinu, nameće se kao važan element savremenog turizma. Uravnoteženi balans ekološke, ekonomske i socio-kulturne komponente turizma se zato sve češće spominje u programima i strategijama turističkog razvoja.

U politici razvoja turizma kao nezaobilaznog i značajnog sektora, Srbija mora napraviti snažan i kvalitetan zaokret prema novom pristupu usklađivanja turističkog razvoja koji minimalno ugrožava životnu sredinu.

Definisanje razvoja održivog turizma u Srbiji predstavlja dobru osnovu za unapređenje međusektorske saradnje u svim domenima i na svim nivoima, uz skretanje pažnje na vrednosti koje klasični turizam nije valorizovao na pravi način (zaštićena područja, kulturna baština itd.)

Na delu turističkog prostora koje istovremeno predstavlja i područje zaštićenog prirodnog dobra treba da se poštuju režimi zaštite i unutrašnji red u skladu sa propisima kojima se uređuje očuvanje i korišćenje tih dobara.

Sadašnje učešće ekoturizma zaštićenih prirodnih dobara od oko 16-17% u turizmu Srbije nije zanemarljivo, ali može postati znatno veće ako se podsticajnim merama Republike Srbije i promotivnim aktivnostima usmere investiciona sredstva i privatne inicijative u razvoj ekoturizma.

Usvajanje koncepta održivog razvoja i upravljanja ekoturizmom, uz korišćenje iskustava drugih zemalja, može doprineti odgovarajućem pozicioniranju Srbije kao ekoturističke destinacije na međunarodnom turističkom tržištu.

LITERATURA

- [1] Stojanović, V. (2006): Održivi razvoj turizma i životne sredine, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad.
- [2] Nikolić, S. (2006): Turizam u zaštićenim prirodnim dobrima Srbije, Zavod za zaštitu prirode Srbije, Beograd
- [3] Centar za održivi i odgovorni razvoj turizma, <http://www.cenort.rs/>
- [4] Strategija razvoja turizma Republike Srbije
- [5] Zakon o zaštiti prirode ("Sl. glasnik RS", br. 36/2009, 88/2010)
- [6] Eagles, P.F.J., McCool S., Haynes, C.D, (2002). Sustainable Tourism in Protected Areas, Guidelines for Planning and Management, WCPA, IUCN, Gland, Switzerland, Cambridge, UK, UNEP and the WTO

- [7] UNEP - UNWTO, (2005). Making Tourism More Sustainability - A Guide for Policy Makers. UNEP - Paris, UNWTO - Madrid, (<http://www.unep.fr/tourism/library>).
- [8] McKercher, B.(2003). Sustainable Tourism Development - Guiding Principles for Planning and Management. Hong Kong: School of Hotel and Tourism Management